

A TÁRSADALMI NEMI SZEREPEK IRÁNTI ATTITŰD ÉS A PÁLYAORIENTÁCIÓS DÖNTÉSEK KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA

Szerző:

Dénes Dóra
Semmelweis Egyetem (Magyarország)

Szerző e-mail címe:
doradenes95@gmail.com

Lektorok:

Frank Tamás
Semmelweis Egyetem (Magyarország)

Horváthné Kállay Zsófia
Semmelweis Egyetem (Magyarország)

Dénes Dóra (2018): A társadalmi nemi szerepek iránti attitűd és a pályáorientációs döntések kapcsolatának vizsgálata. *Különleges Bánásmód*, IV. évf. 2018/3. szám, 25–37. DOI 10.18458/KB.2018.3.25

Absztrakt

A tanulmányban a továbbtanulás vagy pályaválasztás előtt álló diákok körében vizsgáljuk a nemi sztereotípiák és pályáorientációs döntéseik közötti korrelációt. A vizsgálatban arra kerestük a választ, hogy kimutatható-e kapcsolat a nemi szerep beosztás (maszkulin, feminin, androgün jelleg), a sztereotip nézetek megjelenése, illetve a pályáorientációs döntések között. A felmérés cerebral paretikus, tipikus fejlődésmentű, illetve az LMBT (Leszbikus Meleg Biszexuális Transznemű) közösséghez tartozó diákok körében zajlott online, illetve papír alapú kérdőívvel. A beérkezett adatok alapján megállapítható, hogy kapcsolat van a nemi szerep beosztás, illetve a sztereotip nézetek megjelenése között. Továbbá populációtól és sztereotipizálástól függetlenül a diákok kétharmada szigorúan nemi szerepekhez kötött foglalkozásokat, szakmaköröket, ami felveti a további pedagógiai munka szükségességét ezen a területen.

Kulcsszavak: pályáorientáció, társadalmi nemi szerepek, sztereotípiák, cerebral paresis

Diszciplina: konduktív pedagógia, pedagógia, társadalmi nemek tudománya

Abstract

In this study we examined the correlation between gender stereotypes and career orientation amongst students. In the study we examined if there is a connection between gender roles (masculine, feminine, androgyny), stereotypical views and the decisions during career orientation. In the research we used online and paper-based questionnaires amongst disabled, abled and LGBT (Lesbian Gay Bisexual Transgender) students. The received data shows that there is a link between gender roles and stereotypical views. Also regardless of population and views two-thirds of the students categorize careers strictly feminine or masculine, which propounds the need for further pedagogical work in this area.

Keywords: career orientation, gender roles, stereotypes, cerebral paresis

Disciplines: conductive education, pedagogy, gender studies

Jelen tanulmány a nemi szerep beosztás (feminin, maszkulin, androgün), a sztereotip nézetek, illetve a pályaeorientációs döntések közötti kapcsolatot kívánja feltárni. Számos külföldi és hazai tanulmány foglalkozott már a pályaeorientációs folyamat vizsgálatával és az azt befolyásoló tényezőkkel. (Szilágyi, 1995; Kenderfi, 2016; Tobacyk és tsai, 1983) Ám mindössze két nemzetközi felmérés próbálta meg feltárni a társadalom által meghatározott nemi szerepek, sztereotípiák hatását a tanulók személyiségére, pályaválasztására. (Der-Karabetian és Fichtner, 1987; Tobacyk és tsai 1983) Ezen kutatások feltárták, hogy az androgenitás pozitívan korrelál a diákok érdemjegyeivel, tehetségével (Der-Karabetian és Fichtner, 1987), illetve az interperszonális kognitív komplexitással (Tobacyk, 1983), azaz az általuk vizsgált területeken a legjobb eredményt, legmagasabb pontszámot az androgün jelleggel rendelkező személyek érték el. Elmondható tehát, hogy mind a nemzetközi, mind a hazai tudományos élet, szakirodalom egy vakfoltjaként jelenik meg a nemi szerepek, sztereotípiák, illetve a pályaválasztási döntés kapcsolata. Ugyanakkor az aktuális gazdasági, illetve munkaerőpiaci változások tekintetében fontos egy minél hatékonyabb pályaeorientációs tanácsadás kidolgozása. Ennek első lépéseként fel kell mérnünk, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják diákjaink döntéseit.

Tanulmányunkban a pályaeorientációs folyamattal, valamint a nemi szerepekkel és sztereotípiákkal foglalkozó hazai, illetve nemzetközi szakirodalmat kívánjuk bemutatni. Ezt követően ismertetjük kutatási eredményeinket és azok tükrében az általuk levonható tanulságokat, valamint a kutatás lehetséges jövőjét.

Pályaeorientáció

Szilágyi (hivatkozik rá Kenderfi, 2016) megfogalmazásban a pályaeorientáció a tanuló egyéni igényeit figyelembe vevő folyamat, amely a lehető legsikeresebb információnyújtás által segíti a megfelelő szakma kiválasztását. E definícióban megjelennek mindazon tényezők, amelyek szükségesek lennének a fiatalok megfelelő pályaválasztási útmutatásához, és amelyek mind a mai napig problémát jelentenek közoktatási rendszerünkben.

Az egyéni igények figyelembe vételének nem csak abban kellene megnyilvánulnia, hogy abban az esetben, ha a tanuló egy adott szakma iránt érdeklődik, akkor a pedagógus nem próbálja meg lebeszélni és/vagy más irányba terelni, hanem, a pedagógusnak segítenie kellene a gyermek képességeihez, lehetőségeihez és szociális helyzetéhez igazodó szakmaválasztást is. Ahhoz, hogy a gyermek reálisan lássa képességeit, adottságait és ezeknek megfelelően tudjon pályát választani, két fő tényezőnek kell jelen lennie: az önismeretnek, illetve a pályaismeretnek. Az önismeret terén a tanulóknak tisztában kell lenniük érdeklődési körükkel, képességeikkel, értékeikkel, a rájuk jellemző munkamóddal, illetve tanulási stílusukkal. A diák ezek ismeretében tud majd megfelelő szakmát, szakirányt választani magának a jövőben, amelyhez szükséges továbbá a pálya ismerete, illetve munkaerőpiaci, jogi és közgazdaságtani alapismeretek is, amelyeket életkoruknak megfelelően a pedagógusok feladata lenne számukra biztosítani. (Kenderfi, 2016)

Jellemző a magyarországi általános iskolákban, hogy 8. osztályban hirtelen hatalmas mennyiségű ingeráradat éri a diákokat a pályaválasztás, továbbtanulási irány választása időszakában: kiállítások, különböző előadások, a szülői sürgetés. A folyamat végére, a tényleges döntés meghozatalának pillanatára a diákok mégis általában önmagukra maradnak. Ahhoz, hogy eredményesen megvalósulhasson a folyamat, szükséges lenne a pályaválasztás előkészítése, megkezdése már 6.–7. osztályban, szervezett, megtervezett formában. A jelenlegi információdömpinget fel kellene, hogy váltssa a folyamatjellegű információátadás. A folyamat minden résztvevőjének – diák, pedagógus, szülő – figyelnie kell a megfelelő minőségű információ beszerzésére, amelyet napjainkban egyre nehezebb fellelni.

Napjainkra nem csak azért vált elavulttá a pályaválasztási tanácsadás, mert alkalmi, külső segítségnyújtásnak tekintik a köznevelésben, közoktatásban résztvevők, hanem a társadalmi és gazdasági átalakulás mértékével sem tud lépést tartani. Megváltoztak a munkaerőpiaci elvárások, az egyéni tanulmányi utak is, hiszen egyre gyakoribb a pályaelhagyás, az átképzés megjelenése. Előtérbe került továbbá az élethosszig tartó tanulás (Life Long Learning), amely már nem csak,

mint lehetőség, opció, sokkal inkább, társadalmi elvárásként fogalmazódik meg, főként a fiatalok irányába. A pályaeorientáció nem épült be az oktatási folyamatba, legtöbbször az iskola napi életén kívül jelenik meg (például Educatio kiállítás látogatása), miközben a köznevelés teljes időszakában jelen kellene lennie, életkornak adekvát formában. Az élethosszig tartó tanulás már nem csak egy egyszeri pályaválasztásra való felkészítést kíván meg a pedagógusok, illetve a közoktatás résztvevőitől, hanem sokkal inkább azon kompetenciák fejlesztését, amelyekkel adott egyén egész életén keresztül képes karrierjét, életpályáját építeni, koordinálni, vagy akár korrigálni.

Fontos továbbá a diákok számára biztosított gyakorlati élmény is a verbális információközlés mellett a pályaválasztás folyamatában, valamint az élményszerzések támogatása pedagógusi, illetve szülői oldalról. Ezen gyakorlati élmények közé tartozhat az üzemlátogatás, a nyári munka, illetve a tanórai kereteken kívül biztosított tevékenységek, tapasztalatszerzési lehetőségek. Ugyanakkor kifizetődő lehetne a tanórai keretek közé beemelt pályaeorientáció is, például történelem óra során szakmatörténettel való megismerkedés, hiszen így holisztikus szemléletű, komplex felkészítésben részesülhetnének a fiatalok. (Borbély-Pecze, 2010)

Nemzetközi szinten több kutatás (Draaisma, Meihers és Kuijpers, 2017; Karacan-Ozdemir és Guneri, 2017) is vizsgálta, hogy a munkaerőpiaci átalakulások milyen következményeket vonnak maguk után a fiatalok pályaeorientációját tekintve. Úgy vélik a szakmák határai elmosódtak, már nem határozhatók meg pontosan, hogy milyen képességeket igényelnek, illetve ezek a jövőben hogyan változnak majd. Megjelenik a szüksége annak, hogy ne adott szakmára készítse fel a pályaeorientáció a diákokat, hanem univerzálisan hasznos és sikerességet biztosító képességek birtokában legyenek. Ilyenek például a rugalmasság, flexibilitás, lojalitás a „technikai” kompetenciákkal szemben. (Draaisma, Meihers és Kuijpers, 2017)

Korábbi kutatásaink (Dénes, 2015, 2016, 2017) során vizsgáltuk az ép és cerebral paretikus tanulók pályaeorientációjának aktuális helyzetét. Milyen nehézségekkel kell szembenézniük az aktuális közoktatásban? Eredményeink megerősítették, hogy kevés iskolában valósul meg a szervezett, intézményszintű pályaeorientációs tanácsadás. Inkább a pedagógusok, illetve a konduktorok szakmai felkészültsége, lelkiismeretessége befolyásolja a folyamat minőségét. Sérült fiatalok esetében további nehézséget jelent alacsony szintű önismeretük is, sok esetben irreálisan látják jövőjüket, amely pályaválasztásukra is hatással van. Továbbá mind sérült, mind ép fejlődésmentű fiatalok esetében nagyban befolyásolhatják döntéseiket a társadalom által felállított nemi sztereotípiák, vagyis, hogy a fiúk csak "férfias", míg a lányok csak "nőies" szakmát válasszanak. Ami sérült diákok esetében még tovább szűkítheti egyébként is kevés lehetőségüket, opciójukat.

Nemi szerepek, sztereotípiák

Az elsődleges nemi jellegek azok, amelyek alapvetően meghatározzák a nemi hovatartozást az ivaros szaporodásban betöltött szerepet illetően. Ide tartozik a kromoszomális nem, vagyis a nőknél XX, a férfiaknál XY kromoszóma, bár itt is megjelenhetnek már eltérések, például XO nemi kromoszómával rendelkeznek a Turner-szindrómások, illetve XXY, XXX és többféle kromoszómaképlet is kialakulhat. Ide soroljunk a gonadális és anatómiai nemet, vagyis az ivarmirigyek szerinti különbözőségünket is. Emellett nemek szerint különbözik a hormonális működés, a különböző hormonok mennyisége és aránya az adott szervezetben. A másodlagos nemi jelleg a hormonok hatására kialakuló, általában külsőleg is látható jellegzetességek. Ilyen a férfiakra jellemző mély hang, kiugró ádámcsutka, nagyobb mennyiségű testszőrzet, míg nők esetén például a széles csípő, mell vagy a havi menstruáció megjelenése. A harmadlagos nemi jelleg nem biológiai természetű; az határozza meg ki milyen nemi identitással azonosul, illetve ide tartoznak a szociális és kulturális közeggel összefüggő pszichés és viselkedésbeli különbségek, vagyis a társadalmi nemi szerepeknek, esetenként sztereotípiáknak való megfelelés. Így például a családban betöltött szerep, az érdeklődési kör, öltözködés, illetve a foglalkozás választása is. (Máriáss, 2005)

A nemi szerepek a társadalom változásával együtt alakulnak át. Az első feminista hullám Angliában, majd Amerikában jelent meg, és innen terjedt tovább a világ többi országára. Ekkor a

nők elsődleges célja választójoguk megszerzése volt, amely a mozgalom nevét is adta: szüfrasset mozgalom, amelynek vezetője Angliában Emmeline Pankhurst volt.

A második hullám a hatvanas évek Amerikájából indult ki, ahol az első mozgalom hatására jelentősen megnőtt a felsőoktatásban részt vevő nők száma, ám ez mit sem változtatott a hagyományos nemi szerepeken, belekényszerítve őket továbbra is a háziasszony-szerepébe. A hagyományos nemi szerepek megreformálása mellett a második hullám összekapcsolódott az Amerikában akkor zajló szexuális forradalommal. A célok között így megjelent a reprodukív jogokért való küzdelem is: fogamzásgátlásért, abortuszért, mesterséges megtermékenyítésért, illetve a szexuális zaklatás, nemi erőszak jogi szabályozásért. (Antoni, 2010)

A harmadik hullám szintén Amerikából indult el, a kilencvenes évek elején, amely már rámutatott a korábbi megmozdulások hibáira is. Kifogásolták, kritizálták, hogy a mozgalom első hullámában résztvevők jelentős hányadát az elithez tartozó, magas iskolai végzettséggel rendelkező, fehér nők tették ki, így a kiterjesztett jogok is csak rájuk vonatkoztak. (Jánossy, 1911) A harmadik hullám rávilágított arra is, hogy még számos területen megjelenik a nemi egyenlőtlenség, például véve az üvegplafont vagy a fizetések mennyisége között megjelenő „wage gap”-et. (Antoni, 2010)

A nemi szerepek megváltozása hatást gyakorolt a társadalmi attitűdökre, gondolkodásmódra is. Megindult a hagyományos női és férfi szerepek közeledésének támogatása, amely még mindig lassú folyamatnak tekinthető. Mindkét nem esetében megjelent a női munkavállalás elfogadása és támogatása, népszerűvé vált az a gondolat is, hogy a gyermekszülés és -nevelés mellett döntő anyák is dolgozzanak részmunkaidőben vagy egyéb rendhagyó munkavállalói rendszerben. Ugyanakkor a kettős elvárás (gyermeknevelés – karrier) súlyos szerepzarokhoz, túlterheltséghez is vezethet a nők esetében. Ugyan egyre elfogadottabbá válik a női munkavállalás, viszont a gyermeknevelést sokan továbbra is kizárólag a nők feladatának tekintik, amely komoly terhet róhat rájuk. Saját munkavállalási döntésük mellett a jelenlegi gazdasági helyzet is egyre jobban megkívánja a kétkeresős családmodell elterjedését. (Blaskó, 2005)

A nőket sokáig nem intellektusuk, hanem biológiai adottságaik (gyermek kihordására való képességük) alapján ítélték meg. Mióta részt vesznek az oktatási folyamatokban, betörték a férfiak által uralt munkaerőpiaci területekre is. Ugyanakkor továbbra is aktuális problémának tekinthetjük az „üvegplafont” vagyis hogy magasabb, vezetői pozíciókat nem tudnak elnyerni. Az adott biológiai különbségeken túl a társadalmi sztereotípiák nagyban befolyásolják, hogy milyen szerepekre tartják alkalmasnak a nőket és a férfiakat a mindennapokban, illetve a munkaerőpiacon is. A vezetői pozíciót elért nőket vagy túl érzékenynek vagy túl agresszívnek tartják személyiségjegyeik alapján, ritkán jelenik meg köztes állapot. Ezen problémák kiküszöbölésre elsőként a „wage gap” megszüntetésére, vagyis a férfi és női fizetés azonos szintre emelésére lenne szükség, valamint a negatív sztereotípiák, előítéletek leküzdését segítő oktatásra. (Clovis, 1991)

A nemi szerepek nem csak az öltözködésünket, de viselkedésmódunkat, magatartásunkat is meghatározhatják, illetve akár szakmaválasztásunkra is hatással lehetnek. A társadalmi íratlan szabályok meghatározzák azt is, hogy miket tekintünk férfias (maszkulin), illetve nőies (feminin) tulajdonságoknak. Ezek a szemléletek tehát nem velünk születettek, hanem tanult magatartásmintáknak tekinthetők. Milyen különbségek jelenhetnek meg egy feminin nő és maszkulin nő, illetve egy feminin férfi és maszkulin férfi között? Egy – a továbbra is a férfiak által uralt – oktatási és munkaerőpiaci rendszerben előnyhöz juthat-e egy maszkulin tulajdonságokkal (is) bíró nő? Vagy hátrányt szenvedhet-e egy feminin tulajdonságokkal rendelkező férfi?

Ezen a területen három csoportot különböztethetünk meg: a feminin, a maszkulin, illetve az androgün egyéneket. Értelemszerűen feminin egyén, aki döntően nőies, maszkulin, aki döntően férfias tulajdonságok birtokában van, míg androgünnek nevezhetjük azt a személyt, aki azonos arányban bír férfias, illetve nőies személyiségjegyekkel.

Ennek felmérésére a Bem-féle Nemi Szerep Kérdőív szolgál. A teszt 60 tételből áll. A kitöltőknek 20 maszkulin, 20 feminin, illetve 20 nemileg semleges tulajdonságot kell egy 7-fokozatú Likert-skálán értékelniük. (Kisnémet, 2009) Ennek készítette el egy gyermekekre alkalmazható verzióját Sandra M. Moore 1985-ben, amely hasonló felépítés alapján 8 maszkulin, 8

feminin, illetve 8 neutrális tulajdonságot tartalmazott, amelyet a gyermekeknek egy négyfokú skálán kellett értékelniük. (Der-Karabetian és Fichtner, 1987)

Több nemzetközi kutatás (Der-Karabetian és Fichtner, 1987) (Tobacyk és tsai, 1983) is kereste a választ arra a kérdésre, hogy a felsorolt nemi szerepbeosztások mennyiben befolyásolják a fiatalok személyiségfejlődését, illetve pályaválasztással kapcsolatos döntéseiket, továbbá, hogy van-e összefüggés adottságaik és a nemi szerepeknek való megfelelésük, illetve meg nem felelésük között. Az általános iskolás gyermekek közötti felmérés eredményében megmutatkozott, hogy fiúk esetében sokkal nagyobb százalékban jelenik meg az androgunitás, mint lányok esetében. Ennek ellenére a fiúk arányaiban több férfias jegyekkel asszociált szakmát választanak, bár idősebb korban a lányok is érdeklődnek a maskulin területek iránt. Ez valószínűleg abból is adódhat, hogy a férfitársadalom kevésbé elfogadó, ha tagjai "nőies" szakmát választanak, nagyobb a kirekesztés esélye, mint fordított esetben. Az androgunitás nagyobb mértéke külső faktorok miatt is megjelenhetett (például a pedagógusszakma elnőiesedése), illetve a fiúk hamarabb internalizálhatják az összemosódott nemi karakterizációkat. (Der-Karabetian és Fichtner, 1987)

Főiskolások esetében már a Bem-féle Nemi Szerep Kérdőívvel történő felmérés valósult meg. A nemi szerepek hatását vizsgálták a szakmaválasztás során is kulcsfontosságú személyiségjegyekre (ego-identitás, hangulat, énkép, interperszonális kognitív komplexitás). A téma szakirodalmában (Tobacyk és tsai, 1983) négy fő feltételezés jelent meg a munkaerőpiacon, illetve a mindennapokban is:

- a saját nemi szerep a legelőnyösebb, mivel így lehet kongruens az egyén
- az androgün szerep a legkifizetődőbb, hiszen egyensúlyban vannak a női és férfi jegyek is az egyénben
- a maskulin szerep a legmegfelelőbb, mert növeli az adaptivitást
- az androgün nők kerülnek előnybe, mivel adaptációs interakció jelentkezik a társadalmi és biológiai nem között

Jerome Tobacyk és munkatársainak (1983) kutatása részben alátámasztotta, részben megcáfolta a szakirodalmi feltevéseket. Ego-identitás, hangulat, illetve énkép terén a maskulin férfiak érték el a legmagasabb pontszámot, akik esetében az adaptivitás mértéke is magas volt. Őket követték szorosan az androgün, illetve maskulin nők. A maskulinitást az erővel asszociáljuk, ezért ezeknél a jegyeknél fejlettebb lehet az énkép, az önbizalom, magunk erejébe vetett hitünk. Míg az interperszonális kognitív komplexitást tekintve az androgün szerepek az előnyösek, hiszen az a maskulin-feminin jegyek keveredését, összességét jelzi. Ugyanakkor az androgün jegyek munkahelyi környezetben hátrányos helyzetet is kialakíthatnak, hiszen a társadalom a hagyományos nemi szerepektől eltérőnek, az androgün nőket túl agresszívnek, míg az androgün férfiakat túl érzékenynek titulálhatja. Ezzel szemben Clovis (1991) felmérése alátámasztotta, hogy az androgün személyek lennének a legalkalmasabbak vezetői pozíciók betöltésére.

A kutatás

A kutatás során – a nemzetközi szakirodalom alapján – arra kerestük a választ, hogy hazánkban a tipikus fejlődésmentű diákok, cerebral paretikus tanulók, illetve az LMBT (Leszbikus Meleg Biszexuális Transznemű) közösséghez tartozók körében milyen kapcsolat mutatkozik a nemi szerepek, a nemi sztereotípiák iránti attitűd, illetve a pályaválasztási döntések hármását tekintve.

Saját tapasztalatok alapján, illetve a téma elméleti hátterének felmérése, a releváns szakirodalomban való tájékozódás után, a következő hipotéziseket állítottuk fel:

- A feminin férfiak, maskulin nők, androgün személyek kevésbé sztereotipizálnak, mint a maskulin férfiak vagy feminin nők.
- Az LMBT közösséghez tartozó diákok esetében kevésbé kifejeződők a sztereotípiák, mint heteroszexuális társaik körében.

- A foglalkozások sztereotipizálása a legszignifikánsabb a kérdőívben szereplő tételek közül.

Minta

A felmérés három populációt érintve történt, ép fejlődésmentű diákok (n=54), cerebral paretikus diákok (n=32), illetve az LMBT közösséghez tartozó diákok (n=17) körében.

Életkorukat tekintve 12 és 20 éves fiatalok vettek részt a felmérésben. Demográfiai eloszlást tekintve Budapesten, illetve vidéken is folyt az adatgyűjtés. A kutatás jelenlegi fázisáig ép fejlődésmentű diákok körében egy győri szakgimnázium sport tagozatával végeztük el a felmérést, míg cerebral paretikus tanulók esetében a Semmelweis Egyetem Pető András Általános Iskolájában, illetve egy integrált szakgimnáziumban. Az LMBT közösséghez tartozó gyermekek esetében részt vettek általános iskolában, illetve gimnáziumban tanuló diákok is.

Eszközök

A kutatás kérdőíves felméréssel zajlott, amely tartalmazott attitűd skálákat, nyílt, illetve zárt kérdéseket. Online, közösségi oldalakon került megosztásra, valamint papír alapon többségi, illetve szegregált és integrált intézményekben került kitöltésre, általános és középiskolás diákokkal. Mindkét korosztály tagja a pályaorientációs folyamatnak, hiszen általános iskolában főként a továbbtanulásra, míg a középfokú oktatásban már inkább a szakmaválasztásra történik a felkészítés.

A kérdőív három szakaszra bontható: a nemi szerep beosztás vizsgálatára, a nemi sztereotip nézetek jelenlétének vizsgálatára, továbbá a pályaorientáció szociokulturális hátterének vizsgálatára.

Eljárás

Az első részben a kitöltők nemi szerep szerinti beosztását kívántuk felmérni. Ehhez Moore Children's Sex Role Test-jét vettük alapul. Az eredeti teszt 24 tételt tartalmaz – nyolc-nyolc maszkulin, feminin, illetve nemileg semleges tulajdonságot –, amelyet egy négyfokú skálán kell értékelniük a gyermekeknek, annak megfelelően, hogy véleményük szerint rá milyen mértékben igazak, érvényesek ezek (soha – ritkán – néha – mindig). Továbbá az eredeti teszt tartalmaz egy hiányos mondat feladatot is, amelyben a sztereotípiák vizsgálata is zajlik, például „*A legtöbben úgy gondolják jó, ha egy lány/fiú...*”. A kérdőívbe a teszt első, 24 tétel részét került bele táblázat formájában, a tulajdonságok magyar fordításával. A fordítás a szerző által készült, nem hivatalos fordító bevonásával, így nem tekinthető az eredeti Children's Sex Role Test valid megfelelőjének. A megjelenő tulajdonságok a következők voltak:

- Férfias tulajdonságok: *bátor, főnökösködő, gyors, dühös, kemény, merész, rendetlen, erős, mint a többi fiú*
- Nőies tulajdonságok: *gyengéd, rendes, gyenge, udvarias, édes/cuki, félénk, lágy/simulékony, mint a többi lány*
- Nemileg semleges tulajdonságok: *okos, kedves, szerencsés, játékos, intelligens, jó, szomorú*

A domináns tulajdonságok arányai alapján három csoportba soroltuk a felmérésben résztvevőket. Maszkulin az az adatközlő (akár férfi, akár nő), akinél a férfias tulajdonságok domináltak, feminin, akinél a nőiesek, míg androgün besorolást kaptak azok, akiknél körülbelül fele-fele arányban jelentek meg a férfias, illetve nőies jegyek.

A kérdőív második részében a résztvevők nemi sztereotípiák iránti attitűdje került felmérésre. Ez három alszakaszra tagolódott. Az elsőben különböző szabadidős tevékenységeket, érdeklődési köröket (*kézműveskedés, rajzolás/festés, futball, kosárlabda, kézilabda, tánc, fotózás, sakk, írás [vers, regény], varrás/horgolás, sütés/főzés, túrázás, kertészkedés, nyelvtanulás, zenélés/éneklés, úszás*) kellett osztályozniuk aszerint, hogy férfiasnak, nőiesnek vagy nemileg semlegesnek ítélik

őket. A második részében hasonló elv alapján, nemi szerepek szerint kellett szakterületeket, foglalkozásokat (*informatikus, mérnök, pedagógus, orvos, pénzügyes, takarító, eladó, ápoló, szabó/varró, lakatos, villanyszerelő, szakács, portás, titkár/titkárnök, ügyvéd*) csoportosítaniuk. A harmadik szakaszban egy háromfokú attitűd skálán (nem érték egyet – részben egyetérték – teljes mértékben egyetérték) kellett osztályozniuk, hogy adott mondatokkal mennyire értenek egyet, például:

- A férfiak általában értelmesebbek, mint a nők.
- A fiúkat fontosabb arra bátorítani, hogy sportoljanak, mint a lányokat.
- Úgy gondolom, hogy a férfiaknak nem kell házimunkát végezniük.
- Egy férfi ne sírjon.
- A nők feladata a házi munka elvégzése és a gyerekeknevelés.
- A lányok szorgalmasabbak, mint a fiúk.
- A fiúkat többször kell fegyelmezni, mint a lányokat.

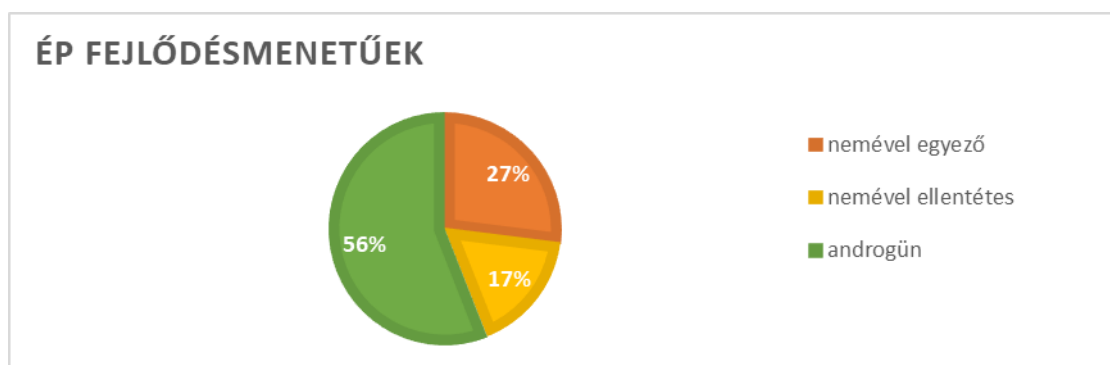
A kérdőív harmadik része a pályaeorientáció szociokulturális háttérének egy szeletét hivatott feltárni. A kérdések között szerepelt a jövőbeli szakmaválasztási tervek iránti érdeklődés és ennek okai, a szülők foglalkozása, a gyermek érdeklődési körének, hobbijainak, illetve szakkörökön való részvételének felmérése. Ezáltal képet kaphatunk arról, hogy a nemi szerep beosztás, illetve a sztereotip nézetek hatással vannak-e a fiatalok pályaválasztási döntéseire, továbbá, hogy általánosságban tekintve milyen nehézségekkel nézhetnek szembe a diákok a pályaeorientációs folyamat során.

Eredmények

A kérdőív első szakaszának eredményei alapján három csoportra osztottuk a kitöltőket:

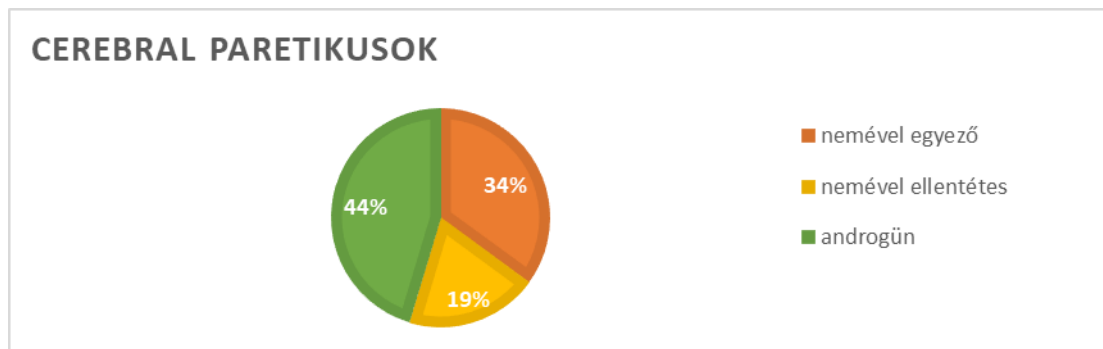
- saját nemével megegyező szerepű (vagyis maszkulin férfiak, feminin nők)
- saját nemével ellentétes szerepű (vagyis maszkulin nők, feminin férfiak)
- androgün személyek (nők és férfiak egyaránt)

A három populációt tekintve jelentős eltérések jelentek meg. Az ép fejlődésmentű tanulók esetében a kitöltők 27%-ának szerepe egyezett meg a saját nemével, míg 17%-uk volt a nemével ellentétes és 56%-uk androgün. Esetükben a 23 fiú kitöltő közül 20 androgün besorolásban részesült.

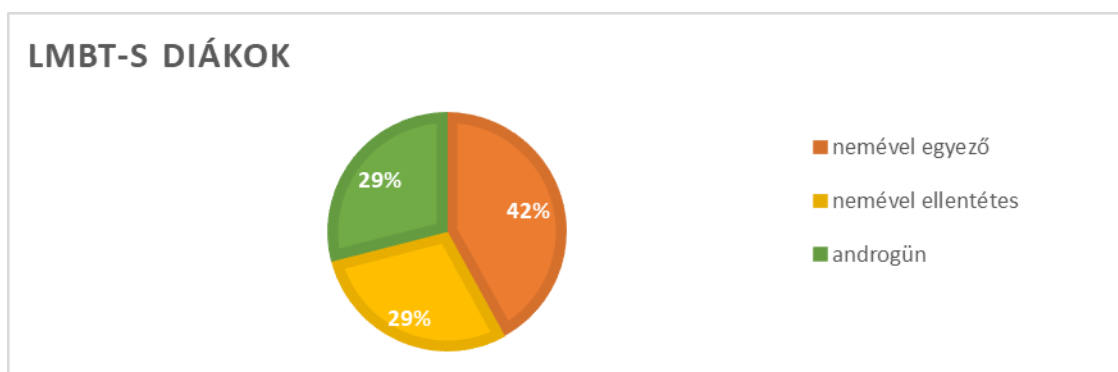
1. ábra: Ép fejlődésmentűek eredményei. Forrás: A Szerző.

Sérülteket tekintve 34%-uk volt a nemével megegyező, 19% a nemével ellentétes, míg 44% androgün.

2. ábra: Cerebral paretikusok eredményei. Forrás: A Szerző

Az LMBT közösségen belül volt a legmagasabb, 42%-os arány a nemével egyező szerepű egyének esetében, míg 29-29%-uk volt a saját nemével ellentétes, illetve androgün jelleggel bíró.

3. ábra: LMBT-s diákok eredményei. Forrás: A Szerző

A kérdőív második szakaszában a sztereotipizálás mértékének felmérése következett. A három tétel (tevékenységek, foglalkozások nemi szerepekhez kötése, illetve sztereotip mondatok attitűdvizsgálata) összevetése után két fő csoportra bontottuk a kitöltőket: inkább sztereotipizál, és inkább nem sztereotipizál. Ebben a felosztásban az épek 62%-a, a sérültek 43%-a, illetve az LMBT közösséghez tartozó diákok mindössze 23%-rendelkezett inkább sztereotip nézetekkel a vizsgált témakört illetően.

Elemzés alá került a nemi szerep beosztás (a választott tulajdonságok alapján az adatközlőre vonatkozó maskulin, feminin, androgün jelleg) és a nemi sztereotípiák iránti attitűd kapcsolata is, azzal a céllal, hogy feltárjuk kimutatható-e mintázat a kettő között. Mindhárom csoportban (ép, CP-s és LMBT-s diákok) kevésbé sztereotipizáltak azon tanulók, akik saját nemükkel ellentétes vagy androgün jegyekkel rendelkeztek. Ám ez nem determinálta feltétlenül nézeteiket, vagyis a nemükkel ellentétes és androgün diákok esetében is megjelentek esetenként sztereotip nézetek, illetve ennek fordítottja.

A mélyebb elemzés rávilágított arra is, hogy a sérültek esetében jelentős eltérés mutatkozott azon diákok között, akiknek a szerző az egyetemi képzése alatt gyakorlatai során érzékenyítő foglalkozásokat tartott társadalmi sztereotípiák, valamint LMBT témakörben, illetve azok között, akik nem vettek részt ezeken az alkalmakon. Az említett tanulók esetében szinte kivétel nélkül

hiányoztak a sztereotip nézetek: nem kötötték nemi szerepekhez sem a foglalkozásokat, sem a tevékenységeket, továbbá a sztereotip mondatokkal sem értettek egyet.

A három tétel (tevékenységek, foglalkozások, illetve mondatok) esetében a sztereotipizálás aránya a foglalkozások terén volt a legmagasabb, a kitöltők 70%-a nemi szerepekhez köti a különböző szakmacsoportokat.

A kérdőív utolsó szakaszában az adatközlőknek nyílt kérdésekre kellett válaszolniuk pályaválasztási döntéseikkel, érdeklődési körükkel kapcsolatban. A felméréssel a pályaaorientáció komplex folyamatának egy szeletét, főbb nehézségeit kíséreltük meg feltárni. A beérkezett kérdőívek 80%-ából sikerült valid, értékelhető adatot kapnunk. Ezek alapján a következő eredmények, főbb problémás területek jelentek meg:

- A diákok hobbi, szakkör választása, érdeklődési köre nem felel meg a jövőbeli áhított, célként megjelölt szakmának.
- Az ép, CP-s, illetve LMBT populációt tekintve a legtöbb adatközlő úgy érzi, hogy pedagógusai, szülei támogatják és képességeiknek megfelelő szakmát választottak – még ha valójában irreális is az elképzelésük. (pl. történész-vállalkozás, focista a Juventusban)
- Az LMBT-s diákok 30%-a nem beszél pedagógusával (vagy szüleivel) a pályaválasztási döntéseiről, míg ez a szám a másik két populáció tekintetében elenyésző.

Sérült kitöltők esetében jelentős különbség mutatkozott a szegregált általános iskolában, illetve integrált gimnáziumban tanulók válaszai között. A szegregált intézményben tanuló diákok szakmaválasztása során megjelent például az orvos, ügyvéd vagy autóversenyző, mint általuk áhított, elérhetőnek titulált szakma; amely tekintve központi idegrendszeri sérüléseiket, motoros és kognitív képességeik korlátozottságát, irreális választás a számukra. Ezzel szemben az integrált iskolában tanuló, idősebb társaik sokkal kritikusabbak voltak magukkal szemben, a következő válaszokat, szakmaindoklásokat emelnék ki:

- „*Nem volt más...*”
- „*Gyorsan tudok gépelni és csak ezt a szakmát tudnám végezni*”
- „*Az élet rákényszerített, mert kerekesszékekben ülök.*”

A kutatás utolsó pilléréként a kitöltők nemi szerepek szerinti beosztása, illetve szakmaválasztásuk sztereotip mivolta került összehasonlításra. Mivel az általuk kitöltött foglalkozásokat osztályozó táblázatban korlátozott mennyiségű szakmacsoport jelent csak meg, így a tömegmédiával felállított sztereotip csoportokat vettük alapul. Ehhez több internetes honlapot vettünk forrásul (24.hu, player.hu, blvd.hu, femina.hu), amelyek az első oldalon jelennek meg a Google keresőjében a „nőies szakma”, illetve „férfias szakma” kifejezésekre, így a gyerekek számára is könnyen elérhetővé válhatnak. Ezek alapján a következő felosztás született meg:

- Férfias foglalkozások: *tűzoltó, rendőr, mérnök, fizikai munkák, orvos, ügyvéd, jogász, marketinges, sportoló, rendőr, szakács, zenész, politikus, informatikus*
- Nőies foglalkozások: *titkárnő, stewardess, fitnessedző, hostess, ápoló, óvodapedagógus, pedagógus, fodrász, kozmetikus*

Ezen felosztás alapján a kitöltők 68%-a választott a társadalom által a nemi szerepe szerint megfelelőnek titulált szakmát. Szignifikáns eltérés nem mutatkozott a három populáció (ép fejlődésmentűek, sérültek, LMBT diákok), illetve a különböző nemi szerep beosztások között sem.

Megvitatás

A vizsgálat a Moore által kidolgozott Children's Sex Role Test alapján megjelenő nemi szerep eloszlások a korábbi nemzetközi kutatások (Der-Karabetian és Fichtner, 1987; Tobacyk és tsai, 1983) eredményeit tükrözi. Fiúk esetében szignifikánsan nagyobb százalékban jelent meg az

androgün jelleg, kiváltképp ép fejlődésmentű diákok esetében, amely alátámaszthatja azt a feltevést, hogy esetükben az androgünitás nagyobb mértékét külső faktorok is befolyásolhatják (női pedagógusok túlsúlya), illetve hamarabb internalizálhatják az összemosódott nemi karakterizációkat.

Ezzel szemben az LMBT közösségben a legmagasabb, 42 százalék a saját nemükkel megegyező szerepű diákok aránya. Ez ellentmond a társadalmi közfelfogásnak, miszerint a meleg „nőies” férfiak, míg a leszbikusok „férfias” nők. Az eredmény hátterében valószínűleg azok az okok is állhatnak, hogy „másságuk” miatt a társadalmi felvilágosítás, támogatás helyett sokszor egyedül maradnak önmaguk felfedezésének folyamatában, ami miatt olvasottabbá, tájékozottabbá válhatnak a szexualitás, a nemiség terén, így már fiatal életkorban kialakulhat náluk egy stabil nemi identitás.

A foglalkozások, szabadidős tevékenységek sztereotipizálása területén a legmagasabb arány az ép fejlődésmentűek populációjában jelentkezett, ezt követték a sérültek, majd az LMBT diákok. Utóbbi csoport orientációja, illetve identitása miatt is a társadalmi elfogadottság körén kívül esik, hiszen nem felelnek meg az aktuális heteronormatív társadalmi rendszernek. Ezáltal nem csak önmaguk esetében távolodhatnak el a hagyományos nemi szerepektől, de felfogásukban is megjelenik a társadalmi nemi normák megkérdőjelezése. Nem látják szükségét a „férfias” férfiak, illetve „nőies” nők határvonal meghúzásának, értik és elfogadják a nemtől független egyéniségek megjelenését.

A sérült diákok hozzájuk hasonlóan nap, mint nap megtapasztalhatják a társadalmi kirekesztettség, a „másság” érzését. Az ellenük irányuló sztereotípiák, előítéletek hatására feltehetően megnövekedett empátiás készségük, elfogadásuk a bármiféle „mássággal” rendelkező társaik felé, kevésbé ítéleznek, mint ép társaik, amely válaszaikban is megjelenik a nemi sztereotipizáció területén.

További befolyásoló tényezőként jelent meg ezen a téren a tanulók nemi szerep beosztása is, mind három populációban. Ugyan nem predesztinálta feltétlenül válaszaikat, de szignifikánsan kimutatható eredményként jelent meg a különbség. Vagyis megjelentek sztereotip nézetek például egy feminin férfi esetében is, de kevésbé jelentős mértékben, illetve a populációt tekintve ritkábban, mint maszkulin férfiak esetében. Ez abból következhet, hogy a férfiak által internalizált feminin jellegek, illetve nők által internalizált maszkulin jellegek segítik az egyéneket, hogy eltávolodjanak attól a nézőponttól, hogy nemi szerepek terén mindent fekete-fehéren lássanak. Ugyan elismerik, hogy anatómiailag, biológiailag megjelennek a két nem között különbségek, de úgy vélik, ezeknek még nem kellene olyan mértékű befolyásoló erővel bírniuk, hogy a mindennapok során az egyének ne térjenek el tőlük, illetve, hogy ezeknek megfelelő szakmát vagy érdeklődési kört, szabadidős tevékenységet válasszanak.

Az eredmények rávilágítanak továbbá a nevelési-oktatási folyamat kulcsfontosságú szerepére is a szemléletformálás terén. Az egyébként is kisebb mértékben sztereotipizáló szegregált általános iskolába járó cerebrál parietikus tanulók sztereotip nézetei szinte teljesen megszűntek mindössze három, a társadalmi érzékenységet, a multikulturalizmust feldolgozó foglalkozás hatására, szemben az ezeken részt nem vevő társaikkal. Ezeken a foglalkozásokon a társadalmi nemi sztereotípiák mellett érintettük a diszkrimináció, előítéletek bővebb fogalomkörét is (például rasszizmus), valamint az LMBT közösség témakörét. Az érzékenyítő, felvilágosító foglalkozások eredményeképpen az abban részt vevő diákok esetében szignifikánsan nőtt elfogadásuk az érintett területeken.

A kérdőívben megjelenő sztereotipizálás három tényezője közül a foglalkozások iránti attitűd kiemelkedően fontos a pályaválasztás előtt álló fiatalok szempontjából. Már az ép fejlődésmentű tanulók opciói is behatároltak egyéni képességeik, adottságaik és érdeklődési körük által, nem is beszélve sérült társaikról, akik lehetőségeit állapotukból fakadóan mozgás- vagy értelmi fogyatékoságuk is tovább szűkíti. A felmérés eredménye szerint az adatközlők bő kétharmada nemi szerepekhez köti az adott foglalkozásokat, szakmacsoportokat. Miért jelenthet ez problémát? Miért kell foglalkoznunk a területtel?

A szociális-gazdasági helyzet akár egy település esetében is teremthet olyan munkaerőpiaci kínálatot, mely komoly kihívás elé állítja a potenciális munkavállalókat: saját magát maszkulin férfinak valló munkakereső csak nőiesnek minősített munkakörökből választhat. Megmeri-e tenni a férfi, aki akár mint egyedüli kenyérkeresőként jelenik meg a családban, azt a lépést, hogy kozmetikusként/fodrászként helyezkedik el, kockáztatva ezzel a társadalmi kirekesztést és a normaszegőként való megbélyegzést, vagy inkább önmaga és családja egészségének kárára fejet hajt a nemi szerepek előtt és kizárólag maszkulin hivatást hajlandó választani?

A fiatalok esetében is kulcsfontosságú a nemi szerepeknek való megfelelés kényszerének csökkentése a foglalkozások tekintetében, hiszen a pályaválasztás folyamata során rengeteg olyan kiváló szakembert veszíthetünk el, aki kizárólag a normakövetés miatt mond le egy általa áhított hivatásról, csak azért, mert a társadalmi nyomásnak nem képes, nem akar ellenállni, pedig adott lenne tehetsége és képességei is hozzá.

A szakirodalmi háttérben feltárt önismereti probléma a felmérés eredményeiben is visszaköszönt. Nem csak a sérültek esetében jelentek meg irreális pályaválasztások, hanem ép fejlődésmenetű társaik esetében is, akik közül voltak, akik teljesen reálisnak látták annak a lehetőségét, hogy pár éven belül egy történelmi vállalkozást alapítanak vagy Olaszországban, a Juventusban fognak futballozni. Emellett hiányzik a megfelelő szakmaismeret is, ami a pályorientáció sikerességéhez elengedhetetlen. A diákok jelentős hányada esetében teljesen különbözik az általa megjelölt érdeklődési kör, szabadidős tevékenységek listája, illetve a választott jövőbeli szakma. Kérdéses, hogy bizonyos, a pályaválasztás, továbbtanulás irányát megalapozó időszakban a szakkörválasztás egybeessen, vagy legalábbis fedést mutasson az áhított jövőbeli szakma alapozásával vagy a szakkörválasztás teljesen elválhasson ettől. Van-e pedagógiai felelősség, feladat ezen a részterületen? Kell-e a diákokat, szülőket tájékoztatni arról, hogy a kiválasztott szakkörök és a diák, szülő által is megfogalmazott szakirány nem „korrelál” egymással? Ennek megállapítására a kérdőív által felmért adatok nem elégségesek.

Továbbá komoly pályorientációs problémaként jelenik meg az is, hogy az LMBT közösséghez tartozó diákok harmada nem beszél pedagógusával, szüleivel pályaválasztási döntéseiről, hiszen így az információ szerzésének, megértésének és feldolgozásának jelentős hányada önálló tevékenységként jelenik meg. Ezt az eredményezheti, hogy úgy érzik „másságuk” miatt kirekesztettek a társadalomból, kevésbé elfogadók velük társaik – vagy akár pedagógusaik, szüleik –, így a pályaválasztás területén sem bíznak bennük annyira, hogy megosszák gondolataikat vagy tanácsot, segítséget kérjenek tőlük. Az ő esetükben kiváltképp fontosak a pedagógusok megnyilvánulásai, példamutatása, hiszen egy-egy át nem gondolt mondat, vagy az iskolába bevitt diszkriminatív megnyilvánulás hatással lehet a diákok pályaválasztására.

A kutatás utolsó vizsgált tétele a sztereotip szakmaválasztás volt, amely hűen tükrözte a korábbi foglalkozások iránt mutatott attitűdöt. Ahogy a kitöltők kétharmada nemi szerepekhez kötötte az adott szakmacsoportokat, úgy szintén a kitöltők kétharmada ezeknek a sztereotípiáknak megfelelően választott magának hivatást. Ha egy nő azért választ „nőies” szakmát, mert ahhoz van tehetsége, az felel meg az érdeklődési körének, az nem probléma. Viszont ilyen nagyarányú sztereotipizálás esetében feltételezhető, hogy nem minden fiatal esetében beszélhetünk „véletlen egybeesésről”, mikor nemi szerepének megfelelő szakmát választ. Fontos, hogy időt és energiát fordítsunk arra, hogy beszéljünk diákjainkkal a pályaválasztási lehetőségeikről és biztosítsuk számukra azon képességek tárházát, amelyek segítségével képesek feldolgozni a kirekesztettséget, a normaszegés bélyegét, egészen addig, amíg a társadalmi felfogás meg nem változik annyira, hogy elfogadottá válják a foglalkozások, tevékenységek nemileg semleges jellege. Fontos diákjaink számára rávilágítani arra, hogy a szakmák, foglalkozások sztereotip megítélése koronként változik (például a tanítóság körében végbement változást), így az adott korszakban, időszakban felvállalt normaszegő szakmaválasztás egy másik időszakban akár megmosolyogtató dilemmának tűnhet – ezzel is oldva a diákok félelmeit az atipikus pálya – és szakmaválasztástól.

Korlátozások

Felmérésünk nem tekinthető reprezentatívnak a kis elemszámú mintavétel miatt. Továbbá mivel az adatközlők szignifikáns része fiatalkorú, a kérdőív nem tartalmazhatott kérdést a nemi orientációra, szexuális beállítottságra vonatkozóan. Az ép fejlődésmentű, illetve a cerebrál paretikus diákokról is azt feltételeztük, hogy körükben ugyanannyira jellemző a sokszínű nemi és szexuális orientáció, mint a társadalom egészében. Ám a felmérés korlátozottsága miatt a kutatásban heteroszexuális egyénként kezeltük őket.

Konklúziók

A kutatás arra kereste a választ, hogy a pályaválasztás előtt álló diákok körében vajon megjelenik-e kapcsolat nemi szerepek, a nemi sztereotípiák iránti attitűd, illetve a pályaválasztási döntések hármását tekintve. Illetve mutatkozik-e szignifikáns eltérés az ép fejlődésmentű és sérült tanulók, valamint az LMBT közösséghez tartozó diákok esetében.

Tapasztalataink, korábbi kutatásaink, illetve a releváns szakirodalmi háttér alapján megfogalmazott hipotéziseink igaznak bizonyultak. Az eredményeket tekintve kimutatható volt, hogy az ellentétes nemi szereppel (feminin férfi, maszkulin nő), illetve androgün jelleggel rendelkező diákok, populációtól függetlenül szignifikánsan kevesebb sztereotip nézettel rendelkeztek.

Az eredmények utalnak továbbá arra is, hogy az LMBT közösséghez tartozó diákok – nemi szerep beosztásuktól függetlenül – kevésbé sztereotipizálták a felmérésben megjelenő tevékenységeket, illetve foglalkozásokat, mint (feltételezetten) heteroszexuális társaik.

A pályorientációs nehézségek terén nem csak a hipotézis nyert megerősítést, miszerint a diákok érdeklődési köre, szabadidős tevékenysége, illetve szakmaválasztása között nincs kimutatható, következetes kapcsolat. Ezen felül megerősítették a nemzetközi szakirodalomban már megjelent eredményeket és nehézségeket, miszerint a pályorientációs folyamat nem megfelelő szervezethez és minőséghez kifolyólag nem rendelkeznek sem reális önismerettel, sem a valóságnak megfelelő pályaismerettel. Ezekből adódóan jelenhetnek meg az irreális szakmaválasztások – akár pozitív, akár negatív irányba –, illetve a már korábban említett szabadidős tevékenység – munkakör korrelációjának hiánya.

A feltárt eredményekből megmutatkozik, hogy a nevelő-oktató munkának nagy jelentősége van a tanulók szemléletformálására és személyiségfejlődésére, hiszen mindössze három foglalkozás segítségével jelentősen csökkenthető a körükben megjelenő sztereotip nézetek mértéke.

Bár a kutatás nem reprezentatív, de a feltárt eredmények egyértelműen jelzik a hazai közoktatásban megjelenő pályaválasztási nehézségeket. Szükséges lenne egy korai életkorban megkezdett, szervezett, élethosszig tartó pályorientációs felkészítés, tanácsadás, amely biztosítja a diákok számára azokat a képességeket, amellyel adaptálódhatnak az őket és környezetüket ért ingerekhez, változásokhoz. Továbbá azt a tudást, amellyel képesek önállóan döntést hozni, és ha úgy ítélik meg, akár a társadalmi felfogás tekintetében normaszegő utat választani azért, hogy egzisztenciális hátterük biztosítva lehessen, illetve képességeiknek, adottságaiknak és vágyaiknak megfelelően választhassanak maguknak hivatást.

A megkezdett felmérést szeretnénk a jövőben bővíteni, szegregált, illetve integrált nevelésben részesülő központi idegrendszeri sérült tanulók, az LMBT közösséghez tartozó diákok körében, továbbá mind fővárosi, mind vidéki többségi általános iskolákban és gimnáziumokban/szaggimnáziumokban. A kutatási távlati céljaként a pedagógiai programon belül egy olyan pályaválasztási tanácsadás, felkészítés létrehozását jelöljük meg, amely a társadalmi esélyegyenlőséget figyelembe véve adekvát felkészítést biztosít minden diáknak egészségétől, nemétől, nemi és szexuális orientációjától, vallásától és etnikumától függetlenül.

Irodalom

- Antoni, R.. (2010). *A feminizmus története - vázlatos áttekintés*. Letöltés dátuma: 2018.04.22. Link: <https://nokert.hu/tue-20100518-2251/498/6/feminizmus-tortenete-vazlatos-attekintes>
- Blaskó, Zs. (2005). Dolgozzanak-e a nők?: A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai, 1988, 1994, 2002. *Demográfia* 48. évf. 2-3. szám. Link: <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/588/440>, Letöltés dátuma: 2018.04.19.
- Borbély-Pecze T. B. (2010). *Életút támogató pályorientáció - A pályatanácsadás szerepének, tartalmának, művelői körének kiszélesedése és pedagógiai fejlesztésének lehetőségei*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Borbély-Pecze T., Gyöngyösi K. & Juhász Á. (2013). *Az életút-támogató pályorientáció a köznevelésben*. Új Pedagógiai Szemle, 2013/5-6.
- Clovis, A. (1991). *The Changing Role of Women in Business: A Study of Sex-Role Stereotyping*. ERIC Clearinghouse, Washington D.C.
- Dénes D. (2015). *A pályaválasztás lehetséges gender-aspektusai egy kérdőíves kutatás tükrében*. Nevelés és tudomány, neveléstudomány a 21. században, IX. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia, p. 357–362.
- Dénes D. (2016). Gender Stereotypes of Children with Cerebral Palsy. *AIJCR Vol. 6, No. 3*
- Dénes D. (2017). *Pályorientációs lehetőségek a Pető Intézetben*. X. Képzés és Gyakorlat Nemzetközi Neveléstudományi Konferencia. (poszter)
- Der-Karabetian, A. & Fichtner, P. (1987). *Androgyny and Occupational Orientation among Gifted Elementary School Children*. Western Psychological Association Conference (Long Beach, CA, April 1987).
- Draaisma, A., Meijers, F. & Kuijpers, M. (2017). Towards a strong career learning environment: results from a Dutch longitudinal study. *British Journal of Guidance & Counselling. Vol. 45, No. 2*.
- Jánossy, G. (1911). *A feminizmus Magyarországon*, Szombathely. Letöltés dátuma: 2018.04.22. Link: http://mtdaportal.extra.hu/books/a_feminizmus_magyarorszagon.pdf
- Karacan-Ozdemir, N. & Guneri, O. Y. (2017). *The Factors Contribute to Career Adaptability of High School Students*. Eurasian Journal of Educational Research 67.
- Kenderfi M. M. (2016). *A pályorientációs munka sajátosságai a szakképzésben tanulási zavarral küzdő tanulók körében*. Konferencia a Magyar Pedagógiai Társaság Diszlexiás Gyermek Fejlesztéséért Szakosztályának szervezésében. Letöltés dátuma: 2018.04.23. Link: <https://www.youtube.com/watch?v=dVNb7VCdQIU>
- Kenderfi M. M. (2017). *Az internet szerepe a pályorientációban*. X. Nemzetközi Médiakonferencia, Balatonalmádi. Link: <https://www.youtube.com/watch?v=cN-yJfr6R6k>, Letöltés dátuma: 2018.04.23.
- Kisnémet, M. (2009). *Napjaink nemi szerepei a nők tükrében*. SZTE BTK Pszichológiai Intézet, Műhelymunka – Szociálpszichológia. Letöltés dátuma: 2018.04.30. Link: <https://doksi.hu/get.php?lid=21843>
- Máriáss, M. (2005). *Honnan tudjuk, hogy valaki nő vagy férfi? Árulkodó és rejtett nemi jellegek*. Link: https://www.hazipatika.com/eletmod/szex/cikkek/honnan_tudjuk_hogy_valaki_no_vagy_ferfi/20060629135619, Letöltés dátuma: 2018.04.19.
- Sharma G., Kim J & Bryan, J. (2017). The Effects of Purpose Orientations on Recent High School Graduates' College Application Decisions. *Journal of College Access, Vol 3. Issue 2 Special Edition: School Counseling and Postsecondary Success*.
- Tobacyk J. és tsai. (1983). *Sex Role Orientation and Adjustment: Comparisons of Four Models*. Annual Meeting of the Southeastern Psychological Association (29th, Atlanta, GA, March 23-26, 1983).

